УДК 504.062 (477)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕПРЕСИВНОСТІ РЕГІОНУ

Л.М. Грановська
доктор економічних наук, професор
завідувач кафедри сільськогосподарських меліорацій та економіки природокористування
Херсонський державний аграрний університет

Подано теоретико-методологічне обґрунтування методичного підходу до визначення рівня екологічної депресивності територій регіону. Досліджено існуюче законодавство, що стосується формування дефініції «депресивний регіон». Сформовано групи чинників, які характеризують рівень розвитку еколого-економічної системи регіону за економічною, екологічною та соціальною підсистемами.

Ключові слова: *підхід, методологія, депресивність, економічні, соціальні та екологічні чинники, методичний підхід, рейтинг.*

Україна належить до тих країн світу, які характеризуються надмірним і екологічно не виваженим залученням природних ресурсів до господарського обороту. Вона має найвищі в Європі показники розораності земельної території, використання водних ресурсів і лісових масивів. В Україні майже не залишилося територій і природних ландшафтів, які не були б змінені антропогенною діяльністю. У зв'язку з цим у природному середовищі продовжують посилюватися процеси деградації, відбувається порушення екологічної рівноваги й стабільності природних ландшафтів та екологічних систем. Така ситуація закономірна, оскільки трансформація економіки, реформування земельних відносин створили умови для збільшення кількості товаровиробників, землекористувачів і бізнесменів, які прагнуть отримати високий прибуток, порушуючи законодавчо-нормативну базу й екологічні вимоги та критерії. Усе це ще більше погіршує екологічну й соціальну ситуацію в країні та ставить під загрозу її національну й продовольчу безпеку. Саме на рівні регіонів і виникають істотні суперечності між загальнодержавними та місцевими інтересами, галузевими й територіальними еколого-економічними системами та її підсистемами: соціальною, економічною та екологічною.

Розглядаючи кожну еколого-економічну систему (ЕЕС) регіону і застосовуючи відомий принцип оптимуму Парето, вітчизняні вчені пропонують таке визначення біогармонійного розвитку еколого-економічної системи: «...розвиток еколого-економічної системи є біогармонійним, якщо поліпшення стану будь-якої підсистеми ЕЕС не відбувається за рахунок погіршення стану інших підсистем» [1]. Біогармонійний розвиток кожної еколого-економічної системи передбачає забезпечення оптимального функціонування всіх підсистем еколого-економічної системи регіону, яке ґрунтується на базі оптимального співвідношення екологічних інтересів суспільства з його економічними інтересами, спрямованими на задоволення потреб людей шляхом використання природних ресурсів. Ці інтереси, з одного боку, є єдиними, тому що забезпечують високий рівень якості життя людини, а з іншого — суперечливі у своїй основі. Людина одночасно є об'єктом впливу довкілля, а також виступає суб'єктом такого впливу.

Протягом багатьох століть головним методом наукових досліджень був аналіз (розподіл, роз'єднання) при вивченні складних еколого-економічних систем. У системах виділялися окремі підсистеми, процеси або чинники, які розглядалися окремо від усієї еколого-економічної системи. Однак сучасні наукові дослідження для розв'язання конкретних завдань потребують застосування не тільки методу аналізу, а й синтезу, тобто об'єднання декількох методів, знань, ідей з різних галузей, погляд на об'єкт чи проблему в цілому. Цей підхід передбачає дослідження нових якостей, які виникають в еколого-економічних системах внаслідок взаємодії підсистем, якими раніше не володіли ці підсистеми. Ключовим моментом тут є коеволюція — сумісний розвиток, взаємодія та взаємна адаптація тріади «соціум — техносфера — біосфера», тобто соціальної, економічної та екологічної підсистем [2].

Виходячи з цього, для суб'єктивного оцінювання оптимального функціонування еколого-економічних систем слід розробити комплекс критеріїв, одна частина яких має відповідати вимогам збереження природного середовища та існуючих екосистем, друга — створювати ефективне функціонування господарсько-виробничого комплексу, а третя — забезпечувати екологічно безпечні умови існування людства як біологічного виду.

На основі формування відповідної інформаційної бази, яка дає змогу визначити рівень проблемності або депресивності території регіону за групами екологічних, економічних та соціальних чинників, визначається рейтинг регіонів. Рейтинги використовуються в міжнародній і національній організаційно-управлінській практиці для оцінювання окремих процесів, явищ або об'єктів управління в цілому, а також для ранжирування країн, регіонів, товарних груп та інших сукупностей однорідних порівнянних об'єктів аналізу. Рейтинг означає оцінку значущості, масштабності, успішності, популярності когось або чогось. Використання систем рейтингової оцінки в Україні стало можливим тільки з розвитком економічних відносин ринкового типу. У сучасній економічній науці термін «рейтинг» (від англ. «rating») має досить широке застосування і в різних методиках несе неоднакове змістове навантаження. У самому визначенні рейтингу як методичного інструментарію нашого дослідження йдеться про оцінювання стану суб'єкта рейтингування, а не вишукування групи суб'єктів за якимось ранжиром.

Враховуючи активний рівень використання природно-ресурсного потенціалу в регіонах України, хотілось би бачити позитивний аналіз функціонування економічної та соціальної підсистем загальної еколого-економічної системи. Все це може створити умови для вирішення існуючих екологічних проблем у регіонах. Однак, за даними вітчизняних та міжнародних експертів, загальний рейтинг України серед інших країн світу доводить інше. У табл. 1 наведено рейтинг України за рядом показників та визначено її місце серед загальної кількості країн світу [3].

Аналіз результатів цих рейтингів доводить, що Україна не стоїть на місці в міжнародних рейтингах, прогрес країни є позитивним, «...відсутність значного прогресу в більш комплексних економічних рейтингах не повинна дивувати. Такі рейтинги, як Індекс конкурентоспроможності, Індекс економічних свобод чи Індекс процвітання, є системними й охоплюють багато напрямів та складових, що не завжди прямо пов'язані з економікою чи неспроможні на швидкі зміни (наприклад, інфраструктура). Вони також враховують чинники, які не залежать від керівництва країни (збройні конфлікти, природні ресурси) і базуються на досить довгому переліку історичних даних (3–5 років)», — зазначає О. Білан, головний економіст Dragon Capital.

Найбільш показовим індексом функціонування соціальної підсистеми будь-якої країни, коли йдеться про людський капітал, є Human Development Index (Індекс людського розвитку — ІЛР). Він охоплює три важливі й пов'язані між собою компоненти людського розвитку: матеріальний добробут, освіченість населення та його здоров'я. За ІЛР Україна, як зазначає Ольга Купець (фахівець Київської школи економіки), належить до групи країн з високим рівнем людського розвитку. Україна посідає 84-те місце серед 188 країн. Для порівняння, Польща на 36-й, а Росія — на 49-й сходинці. Негативна динаміка в рейтингу останніми роками пояснюється економічною складовою — в Україні знизився валовий національний дохід на душу населення [3]. Крім того, ПРООН в Україні (програма розвитку ООН) визначає стан людського розвитку на кінець 2016 р. як задовільний, оскільки такий показник, як індекс людського розвитку, дорівнює 0,743, а країна займала 84-е місце за цим індексом серед 188 країн світу. За даними ПРООН, середній показник тривалості життя в світі становить 71 рік, в Україні цей показник дорівнює 71,3 року, в Японії — 83, Іспанії — 82,8, Швейцарії — 81 рік. А такий показник, як заробітна плата, бажає бути кращим. Так, на кінець 2015 р. середня мінімальна заробітна плата в Україні дорівнювала 43,85 дол. США, в Польщі — 409,53, Румунії — 217,5, а в Естонії — 390,0 дол. США. Аналізуючи результати міжнародних рейтингів, можна вважати, що саме Україна є однією з потенційно депресивних країн Європи.

Вперше поняття «депресивні» виникло у Великій Британії й застосовувалося стосовно промислових районів у межах кам'яновугільних басейнів країни. Зараз у зарубіжній науковій літературі використовується в основному термін «distressed areas», який можна перекласти як «території в занепаді». В Україні поняття «депресивна територія», «депресивний регіон», «депресивний населений пункт», «екологічно депресивний регіон» увійшли в науковий обіг у середині 90-х років XX ст., що було пов'язано з активізацією регіональних досліджень. Питаннями формуванням регіональної політики займалися Б.В. Буркинський, Б.М. Данилишин, М.І. Долішний, В. Симоненко, В.І. Пила, В.Н. Абрамов, М.Г. Чумаченко, М. Кноглер, О. Сєкарев, А.М. Лавров та інші вчені, але вони

Таблиця 1

Загальний рейтинг України в світі

Назва рейтингу	Рік виходу рейтингу	Місце України/серед загальної кількості країн
Глобальний індекс інновацій The Global Innovation Index	2017	6 позицій 50/127
E&Y сприйняття корупції* E&Y Fraud Surveys: Corruption perception *чим ближче до 1 місця, тим гірше	2016	1 позиція 1/41
Здоров'я та початкова освіта (GCI) Health and primary education (GCI – WEF)	2017	1 позиція 53/137
Індекс гендерного розриву The Global Gender Gap Index	2016	2 позиції 69/144
Індекс добробуту The Global Wealth Report	2016	12 позицій 95/173
Індекс екологічної ефективності Environmental Performace Index	2016	Немає даних 44/180
Індекс інновацій Bloomberg Bloomberg innovation index	2016	1 позиція 42/50
Індекс конкурентоспроможності The Global Competitiveness Index (WEF)	2017	4 позиції 81/137
Індекс конкурентноспроможності: Вища освіта Higher Education (GCI — WEF)	2017	2 позиції 35/137
Індекс людського розвитку Human Development Index (UNDP)	2016	Без змін 84/187
Індекс процвітання The legatum prosperity index	2016	Без змін107/149
Індекс соціального прогресу Social Progress Index	2017	1 позиція 64/133
Індекс людського капіталу (WEF) The Human Capital Index	2017	2 позиції 24/130
Міжнародний індекс щастя Happy Planet Index	2016	Немає даних 70/140

Сформовано за даними The Global Innovation Index 2017 Innovation Feeding the World TENTH EDITION. Soumitra Dutta, Bruno Lanvin, and Sacha Wunsch-Vincent Editors. — Режимдоступу: https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII-2017/Front-and-back-covers.pdf.

не виділяли проблемного регіону як основний об'єкт дослідження. С.І. Дорогунцов, Б.М. Данилишин, П.П. Борщевський, М.І. Фащевський, А.Г. Гранберг у своїх працях доводили факт існування проблемних регіонів, але не приділяли значної уваги ліквідації проблемності регіонального розвитку.

Окремі вчені ототожнюють поняття «депресивності» і «проблемності» регіонального розвитку [4]. Тому доцільно проаналізувати різні підходи до розуміння понять «депресивний» та «проблемний» регіони, щоб можна було виділити визначальні характеристики проблемності та, зокрема, депресивності регіону й уточнити зміст цих понять.

Згідно із Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2006 р., з доповненнями 2009–2014 рр.), існує таке трактування депресивних регіонів: «... депресивними є регіони, в яких протягом останніх п'яти років найнижчі середні показники валової доданої вартості на одну особу». Згідно з цим законом, депресивною є та територія, яка відповідає ряду критеріїв, а саме:

- регіон, у якому протягом останніх п'яти років середній показник обсягу валового регіонального продукту (до 2004 р. — обсягу валової доданої вартості) на одну особу найнижчий;
- промисловий регіон, у якому протягом останніх трьох років рівень безробіття та част-

ка зайнятих у промисловості значно вищі, а обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу та рівень середньомісячної заробітної плати значно нижчі за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи;

• сільський регіон, у якому протягом останніх трьох років густота сільського населення, коефіцієнт природного приросту населення, рівень середньомісячної заробітної плати та обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції на одну особу значно нижчі, а частка зайнятих у сільському господарстві значно вища за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи;

• місто обласного, республіканського в АР Крим значення, в якому протягом останніх трьох років рівень зареєстрованого, зокрема довготривалого, безробіття значно вищий, а рівень середньомісячної заробітної плати значно нижчий за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи.

Моніторинг цих показників здійснюють державні органи влади та профільні міністерства. Однак за даними профільних міністерств жодна територія України не відповідає критеріям депресивності й не потрапляє під дію Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів». Експерти Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, який здійснює дослідження державної політики, також зазначають, що в Україні депресивних регіонів немає, однак показники соціально-економічного розвитку деяких із них суттєво відрізняються в менший бік від середніх у країні [5].

Як бачимо, основним критерієм віднесення регіонів до того чи іншого типу є показники економічного розвитку регіону, дещо вужче — соціального, а екологічні показники в законодавчій базі залишаються поза увагою. Сутність поняття «проблемний регіон» вітчизняні вчені вбачають у тому, що це територія (район, область), яка самостійно не може вирішити своїх соціально-економічних проблем чи реалізувати свій високий потенціал і потребує активної підтримки державою [6]. Основними якісними показниками проблемних регіонів, на думку вчених, є особлива кризова ситуація, наявність ресурсного потенціалу, геополітичне та геоекономічне розміщення, недостатність власних фінансових ресурсів.

При вирішенні питань диференціації проблемних регіонів у країнах Європейського Союзу до слаборозвинутих регіонів належать регіони з рівнем ВВП на душу населення менш як 75% від цього показника в середньому по ЄС; до депресивних — регіони з вищою за середню по країні нормою безробіття, більшими, ніж середні по ЄС, часткою зайнятості у промисловості та динамікою спаду зайнятості в економіці [7]. Таким чином, і тут екологічні показники не в фокусі критеріїв визначення депресивних регіонів у цілому.

Методичний підхід Ф.Д. Заставного до дослідження депресивності базується на обґрунтуванні наявної інформації [8]. Перевагу він віддає статистичній інформації, що адекватно відтворює складні, взаємозалежні та найістотніші процеси, які відбуваються в економічному, соціальному житті та сфері екології. Складно отримати достовірні результати, зокрема вибрати з великого обсягу саме ті складові, які найістотніше впливають на рівень депресивності та фактично визначають його.

Важливим показником оцінки економічної депресивності територій є зайнятість населення. Зайнятими в Україні вважаються, особи віком 15–70 років, що відпрацювали протягом тижня хоча б одну годину (в особистому селянському господарстві — не менше ніж 30 годин). Зайнятість визначається за даними Державної статистики України та даними Інтернет-сторінки Євростату. Рівень зайнятості населення в Україні на кінець 2016 р. становив 55,6%, за регіонами зрошення: Миколаївська область — 59, Одеська — 56,8, Херсонська — 54,2%.

Рівень безробіття в Україні в першому кварталі 2017 становив — 9,6%, у Миколаївській області — 10,3, Одеській — 7,1, Херсонській — 11,4%. Найвищий рівень безробіття відмічено в Луганській області — 16,6%. Рівень безробіття на перше півріччя 2017 р. в країнах ЄС був 7,6%. Найвищий рівень безробіття відмічався в Греції — 21,0% та Іспанії — 17,2, а найнижчий — у Німеччині — 3,8 та Чеській Республіці — 3,% [9].

У країнах Європейського Союзу розроблено жорстке екологічне законодавство, яке обмежує економічну активність країн і знижує доходи об'єктів господарської діяльності. З приводу цього виникають конфлікти між економічною підсистемою та екологічною політикою країни. Перехід європейських країн на шлях сталого розвитку ґрунтується на стабільному виробництві, гарантії соціальної рівноправності, зниженні забрудненості довкілля, охороні ландшафтів і невідновлюваних природних ресурсів, збереженні біорізноманіття. Для оцінювання сталого розвитку на міжнародному рівні європейські країни використовують 15 головних індикаторів, серед яких пріоритетними є показники економічного зростання, зайнятості та соціального розвитку (Monitoring Progress: Indicators for strategy for sustainable development of the United Kingdom. DETR, May 1999, 99EP0041, 138 p.) [10], за рахунок чого країни

ЄС планують вирішити соціальні та екологічних проблеми. Для України такий підхід на сьогоднішній день неможливий, оскільки пріоритетними мають бути зниження природоємності виробничих технологій та зниження забруднення територій.

Метою наукового дослідження є обґрунтування теоретико-методологічного підходу до визначення екологічної депресивності територій регіонів.

Порівняно з іншими країнами, Україна має дуже низький індекс екологічної стійкості — ІЕС (108-е місце серед 146 країн світу [Esty et al. 2005]. ІЕС розраховується як міра здатності країни «забезпечувати сприятливі екологічні умови в майбутньому» на основі таких критеріїв: стан природних систем; навантаження на ці системи; уразливість населення до зміни цих систем; наявність потенціалу для вирішення екологічних проблем. Індекс екологічної стійкості розраховується за 68-ма параметрами, включаючи показники якості повітря і води, дитячу смертність і рівень корупції. В існуючому законодавстві є градація територій за чинником екологічного ризику. Мається на увазі Закон України «Про зони надзвичайної екологічної ситуації». Згідно із цим законом, зоною надзвичайної екологічної ситуації вважається окрема місцевість України, де виникла надзвичайна екологічна ситуація, яка спричинила негативні зміни в природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

Враховуючи сучасну законодавчо-нормативну базу, за результатами дослідження вчених проекту партнерства Канада–Україна та особистими дослідженнями можна сформувати групи чинників, які визначають рівень депресивності територій (табл. 2).

Враховуючи сучасні вітчизняні та міжнародні методичні підходи до інтегрального оцінювання екологічної ситуації в регіоні [12–15], запропоновано згрупувати регіони за принципом адміністративно-регіонального поділу за рівнем частоти виникнення стихійного екологічного лиха (рівня небезпеки), рівнем напруженості екологічної ситуації внаслідок нераціонального використання природно-ресурсного потенціалу та рівнем напруженості екологічної ситуації внаслідок надмірного техногенного навантаження за показниками та їхніми критеріями економічних, екологічних та соціальних чинників.

Таке комплексне оцінювання здійснюється на підставі відносних відхилень показників розвитку конкретного регіону від їхніх найкращих значень в інших регіонах за такою формулою:

$$R_{ji} = \sum_{i=1}^{n} \frac{X_{\max} - X_{ij}}{X_{\max} - X_{\min}} + \sum_{i=1}^{n} \frac{X_{ij} - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}, \quad (1.1)$$

де R_{ji} — сума рейтингів конкретного (j) регіону по кожному з показників; n — кількість ранжируваних об'єктів (регіонів); X_{ij} — значення i-го показника розвитку j-го регіону (i = 1,..., n); $X_{\max}$, $X_{\min}$ — максимальне та мінімальне значення показників.

Перша частина формули використовується для оцінювання показників, збільшення яких має додатне значення, а друга частина — для оцінювання показників, збільшення яких має негативний ефект.

Для розрахунку використовуємо другу частину формули, оскільки збільшення показників для оцінювання екологічної ситуації має негативний ефект:

$$R_{ji} = \sum_{i=1}^{n} \frac{X_{ij} - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}, \quad (1.2)$$

де X_{ij} — значення i-го показника розвитку j-го регіону (i = 1,....n); $X_{\max}$ — середнє значення показника для країни; $X_{\min}$ — мінімальне значення показника.

Розрахунок індексу забруднення в регіональному розрізі виконується за формулою:

$$R_{сер.j} = \frac{1}{n} \cdot R_j, \quad (1.3)$$

де n — кількість показників; R_j — сума рейтингів конкретного j-го регіону.

Наступним етапом методичного підходу є визначення інтегральної оцінки екологічної ситуації в регіональному контексті. Інтегральна оцінка ґрунтується на визначенні індексу природоємності виробничих технологій та індексу забрудненості територій регіонів унаслідок нераціонального природокористування.

Інтегральний індекс розраховують за формулою

$$II_{ji} = \frac{I_{ji} - I_{\min}}{I_{\max} - I_{\min}}, \quad (1.4)$$

де I I_{ji} — інтегральна оцінка j-го регіону за i-им показником; I_{ji} — індекс природоємності (забруднення) j-го регіону; $I_{\min}$ — мінімальне значення i-го показника j-го регіону; $I_{\max}$ — максимальне значення i-го показника j-го регіону.

Рейтинг регіону визначається ранжуванням і присвоєнням певного рангу кожному регіону. Регіон з найбільшим інтегральним індексом оцінки екологічної ситуації посідає перше місце, а регіон з найменшим інтегральним індексом — останнє місце в рейтингу регіонів. Перше місце в рейтингу регіонів за рівнем екологічної ситуації відповідає регіону з

Таблиця 2

Групи чинників для визначення депресивності території регіону

Групи чинників	Чинники
Економічні	валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу наявного населення; інвестиції в основний капітал на одну особу; обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) на одну особу наявного населення; обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) на одну особу наявного населення; обсяги виконаних будівельних робіт (у фактичних цінах), у т. ч. на одну особу наявного населення; капітальні вкладення на душу населення; сальдо трудової міграції економічно активного населення (осіб., за рік); рівень забезпеченості власними доходами бюджету на душу населення; податкові надходження до бюджету на душу населення; прямі іноземні інвестиції на одну особу; середня заробітна плата; офіційна фінансова допомога на цілі регіонального розвитку (гранти тощо); сума внутрішніх кредитів, наданих банківським сектором на території регіону на цілі розвитку (% до ВРП)
Соціальні	віковий склад населення (чоловіків та жінок); тривалість життя (чоловіків та жінок); природний приріст населення; рівень середньомісячної заробітної плати; відношення середньомісячної заробітної плати до величини прожиткового мінімуму; рівень бідності; частка населення за межею бідності; рівень зареєстрованого безробіття; рівень безробіття за методологією МОП; рівень зайнятості у промисловості (для промислових районів); частка зайнятих у сільському господарстві (для сільських районів); частка безробітних у загальній кількості економічно активного населення; кількість осіб з вищою освітою і таких, що мають ступені кандидата і доктора наук; відсоток неосвіченого населення; середня кількість жителів на 1 кв. км території регіону; відношення кількості економічно активного населення до його загальної кількості; співвідношення показників народжуваності та смертності в регіоні; сальдо міграції (осіб, за рік)
Екологічні	кількість і якість природних ресурсів; рівень екологічної оцінки збитків від забруднення в розрахунку на душу населення; рівень питомих поточних витрат на охорону та раціональне використання природно-ресурсного потенціалу; рівень платежів за природно-ресурсний потенціал у загальній сумі витрат; рівень концентрації шкідливих речовин і домішок у повітрі, ґрунті та водних басейнах території, що характеризує техногенне екологічне навантаження на природу; викиди діоксиду вуглецю на душу населення (т); показник середньої температури повітря і тривалості зимового періоду; ступінь сейсмічності території та інші природно-кліматичні характеристики; частка озелененої території (% до загальної площі території регіону); рівень забрудненості території смітниками (тони на одного мешканця); енергоємність технологічних процесів; енергоємність водних технологій; обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі джерела; площі твердих побутових та токсичних відходів; площа підтоплених територій; площа забруднених територій пестицидами, отрутохімікатами та гербіцидами

Примітка: Таблицю складено автором за даними: http://www.word_bank та джерела [11].

найскладнішою екологічною ситуацією, тобто з найвищим рівнем екологічної проблемності і відповідно — депресивності.

ВИСНОВКИ

Враховуючи сучасну законодавчо-нормативну базу та результати досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, сформовано групи економічних, екологічних та соціальних чинників, які визначають рівень депресивності еколого-економічної системи регіону. Обґрунтовано теоретико-методологічний підхід до визначення екологічної депресивності територій регіону, в основу якого покладено елементи існуючих міжнародних та українських методичних підходів; відповідно до рівня депресивності розробляються науково обгрунтовані заходи щодо його зниження. Перспективи подальших досліджень мають бути спрямовані на оцінку еколого-економічної систем регіонів і визначення рівня їхньої проблемності або депресивності. На основі оцінки слід розробити відповідні заходи для збалансування існуючої еколого-економічної системи за трьома підсистемами: економічною, екологічною та соціальною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Борщук Є.* Концепція сталого розвитку і проблеми оптимізації еколого-економічних систем / Є. Борщук, В. Заставний // Регіональна економіка. — 2005. — № 3. — С. 113–119.
2. *Мартин-Уртадо Р.* Окружающая среда и цели развития на тысячелетие / Р. Мартин-Уртадо, К. Болт, К. Гамильтон // Под ред. «Communications Development Incorporated», Всемирный банк, 2002. — 21 с.
3. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 верес. 2005 р. № 2850-IV // Відомості ВР України. — 2005. — № 51. — Ст. 548.
4. *Герасимчук З.В.* Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізація: монографія / З.В. Герасимчук, В.Л. Галущак. — Луцьк: Надстир' я, 2006. — 220 с.
5. The Global Innovation Index 2017 Innovation Feeding the World TENTH EDITION . Soumitra Dutta, Bruno Lanvin, and Sacha Wunsch-Vincent Editors. — Режим доступу: https://www.globalinnovationindex.org/ userfiles/file/reportpdf/GII-2017/Front-and-back-covers.pdf.
6. *Хвесик М.А.* Інституціональне забезпечення землекористування: теорія і практика: монографія / М.А. Хвесик, В.А. Голян. — К: Книжкове вид-во НАУ, 2006. — 260 с. — С. 7.
7. *Пила В.* Програмно-цільовий метод управління соціологічним розвитком регіонів / В. Пила, В. Абрамов // Економіка України. — 1998. — № 9. — С. 5.
8. *Дорогунцов С.* Техногенно-экологическая безопасность урбанизированных территорий Украины / С. Дорогунцов, А. Федорищева // Экономика Украины. — 2000. — № 5. — С. 4–12.
9. Україна у глобальних рейтингах: підсумки 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pravda.com.ua.
10. World Development Indicators. — Washington: World Bank, 2002. — 406 p.
11. *Слава С.* Розвиток економічно проблемних територій: міжнародний досвід / С. Слава, Д. Самборський, П. Сегварі, М. Дацишин // Проект партнерства Канада–Україна «Регіональне врядування та розвиток». — К.: Ви-во «К.І.С.», 2007. — С. 49–50 (144 с.).
12. *Карминский А.М.* Рейтинги в экономике: методология и практика / А.М. Карминский, Л.А. Пересецкий, А.Е. Петров //Финансы и статистика. — 2005. — С. 37.
13. Методика визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів: Постанова КМ України від 04.02.04 р. — 3 с.
14. UNCTAD Handbook of Statistics 2008. — New York and Geneva: United Nations, 2002. — 352 p. — Режим доступу: http://unctad.org.
15. World Development Indicators, The World Bank. — Washington: World Bank, 15-Sep-2017. — Режим доступу: https://data.worldbank.org